

NÄRMILJÖN OCH BARNENS EGEN HISTORIA. LÅGSTADIELEVER UPPTÄCKER SIN HISTORIA MED ARKIVENS HJÄLP

Grundskoleelever och forskning

En viktig målsättning när det gäller tillgängliggörande av arkivmaterial är att försöka nå lärare och elever på alla stadier i grundskolan. Den som studerar dokument ur arkiven betraktas traditionellt som forskare. Forskning är i regel knutet till högre utbildning och vetenskap. I skolans värld har man under 1990-talet börjat använda ordet forskning i allt större omfattning. I gymnasieutbildningen har skolor med framgång inriktat sig på forskarförberedande kurser i historia. I grundskolans läromedel i historia har man under senare år möjliggjort för lärare och elever att forska genom att hitta ingångar till arkivmaterial via databaser. Möjligheterna är idag många om man vill forska vidare om sin hemmiljö eller göra sin släkthistoria.

Att använda historiskt källmaterial på ett tidigt stadium i grundskolan är betydelsefullt. Gör man det som lärare kommer eleverna i fortsättningen av sin skolgång lättare kunna ta sig an forskningsinriktade uppgifter. Om man dessutom arbetar lokalinriktat i historieundervisningen lär sig eleverna att använda historien som ett verktyg och får således en större respekt för ämnet. Lokalorienterad historia erbjuder en stor mångfald där de flesta av samhällets funktioner berörs på något sätt. Även om man i detta perspektiv studerar eller upplever lokalsamhället, får man ändå en god bild av hur ”det stora speglas i det lilla”.

Arkivmaterial på lågstadiet

Det är säkert många som frågar sig hur man går tillväga när man utgår från arkivhandlingar i den lokalorienterade undervisningen på lågstadiet. Vi ska titta närmare på hur arkivmaterial har använts som underlag i ett projektarbete om lokalsamhället i åk 2 vid Hallersrud skola, Hammarö kommun, utanför Karlstad. Hallersrud är ett utpräglat bysamhälle med många gemensamma drag med liknande platser i andra delar av landet. Även det urval av arkivmaterial som använts, sammanfaller med liknande material som finns representerat lokalt på andra håll i landet. I redogörelsen av projektet med Lillängskolan har redan beskrivits hur de inledande kontakterna tagits mellan arkiv-skola, och på vilket sätt besöken vid arkivet genomförts med lärare och elever. Därför går jag vidare och beskriver istället den planering och genomförande av projektet som diskuterats och fastställts mellan arkivpedagog och undervisande lärare. Längre fram i texten kommer berörd lärare att beskriva sitt arbete och redovisa erfarenheter av källmaterial i undervisningen och ett utåtriktat arbetssätt.

När det gäller inriktningen på ett samarbete arkiv-skola är det oftast skolan som på förhand tänkt sig någon form av temaarbete. Vid en kontakt med ett arkiv är det den skolansvarige, arkivpedagogen, som föreslår lämpligt arkivmaterial att föra in i undervisningen. En genomgång på plats, i den aktuella miljön, tillsammans med lärare kan ge båda parter uppslag till idéer och tips på material. I samarbetet mellan Hallersrudskolan och Värmlandsarkiv inleddes projektet på plats i Hallersrud med en rundvandring i byn. Med på vandringen följde en elev boende i området, som visade sig ha god lokalkännedom. Att låta en intresserad elev

delta redan på planeringsstadiet var ett lyckat drag, både för vår egen information och för elevens fortsatta engagemang i projektet. För att få ytterligare information om byns historia och material för undervisningen, krävdes en genomgång av arkivens-, läns museums- och hembygdsföreningens samlingar. Vi ställde oss frågan: Hur såg det ut i byn för hundra år sedan? Vad fanns för funktioner då och hur har det ändrats sedan dess? Vi upptäckte att i slutet av 1800-talet fanns i Hallersrud en IOGT-loge, handelsbod, ålderdomshem och ett soldattorp. Många av de gamla husen finns kvar idag, men ett flertal av dem är i ombyggt skick. Vad som står kvar av övriga byggnader är logelokalerna och soldattorpet. När det gällde arkivmaterial om byn och de olika inrättningarna fann vi följande:

1. Soldattorp. Mönsterrullor och soldatkontrakt i original vid Värmlandsarkiv och i kopieform vid Hammarö kommunbibliotek. Mönsterrullor finns i databaser vid Arkivcentrum.

2. IOGT-logen. Logen "Hammarö fäste" hela arkiv förvarades hos hembygdsföreningen. Ett större utbud av föreningsarkiv finner man annars vid folkrörelsearkiven.

3. Ålderdomshemmet. Var kommunalt vid denna tid och handlingar rörande åldringsvården och fattigvården förvaras i kommunens arkiv.

4. Bebyggelse (övrig). Äldre fotografier fanns i läns museums topografiska arkiv samt i hembygdsföreningens arkiv.

5. Kartan. Ekonomiska kartan från slutet av 1800-talet finns upptryckt i facsimilupplaga. Den nutida ekonomiska kartan, eller "Gula kartan", uppträder i samma skala, 1:20 000. Äldre kartor såsom skifteskartor från 1700- och 1800-talen finns på Lantmäteriets hemsida.

6. Kyrkoböcker. Husförhörslängderna berättar om vilka människor som levde i byn. Kyrkoboksmaterialet finns i databaser vid Arkivcentrum.

7. Emigrationen. Uppgifter om vilka som utvandrade till Amerika från Värmland kan man få via Sverige Amerika Centret i Karlstad.

Efter en genomgång av både den fysiska miljön i Hallersrud och det arkivmaterial som fanns att tillgå, gjordes en grovplanering och en arbetsfördelning mellan lärare och arkivpedagog. Uppgiften för arkivpedagogen inriktades i första hand på att tillsammans med klassläraren och fritidspedagog hålla i introduktionen av projektet, samt medverka som inspiratör vid några tillfällen i klassrummet. En annan uppgift för arkivpedagogen, som skulle löpa parallellt med projektet, var att förse lärarna med faktamaterial hämtat ur arkiven.

Vi upptäcker närmiljön med hjälp av historiska dokument

För att inledningsvis ge eleverna en översikt av hur Hallersrud sett ut för hundra år sedan, genomfördes en vandring med klassen runt byn. Varje elev försågs med kopior av äldre fotografier på hus i området. Elevernas uppgift var att identifiera husen idag med hjälp av fotografierna, samt observera hur byggnaderna eventuellt förändrats. Dessutom skulle eleverna under vandringen försöka iaktta när vi närmade oss en miljö, där historien "stannat upp". Det gällde för eleverna att hitta historiska tecken längs vår väg, såsom gamla föremål i anslutning till husen, jordbruksredskap, jordkällare eller något annat som hör till en förgången tid. Principerna för att göra upptäckter, "öppna ögonen", hade gått igenom med klassen innan vandringen av arkivpedagog och lärare. Vid ett tillfälle under rundvandringen ville vi försöka fördjupa elevernas känsla för historia genom att göra en sk tidsresa. Platsen vi valde låg i anslutning till soldattorpet, en mycket välbevarad miljö. Torpet var utan tvekan den byggnad vi kände bäst genom dess väldokumenterade historia. Efter en genomgång av de militära mönsterrullorna fann vi en lämplig soldat i 1698 års rulla, knekten för roten Hallersrud

, Anders Svensson Hallsberg. Vi antog att han följt armén ut i Stora Nordiska kriget och blivit kvar som död, kanske någonstans i Baltikum, Polen eller Ryssland. Vår tanke med att göra en tidsresa, där eleverna skulle medverka, var att låta knekten Hallsberg "återuppstå" och berätta sin historia. Tidsresan gick till på så sätt att med hjälp av en glaskula och en magisk ramsa, som vi läste tillsammans, förflyttade vi oss tillbaka i tiden. Valet av plats för tidsresan gjordes med tanke på att kulturmiljön skulle vara så tidstrogen som möjligt, utan störande inslag av alltför moderna ting.

Vår vandring gick vidare mot Hallersruds gamla handelsbod. Något arkivmaterial eller foton från denna affär har inte gått att återfinna. Däremot upptäckte vi något intressant när vi sökte efter emigranter från Hallersrud i Sverige Amerika Centrets databaser. Handlanden Anders Anderssons döttrar Matilda och Emma emigrerade båda till Amerika strax efter sekelskiftet. För att få familjeförhållandena klarlagda för oss, fick vi titta i husförhörslängden från 1895 och där konstatera att handlanden och hans hustru hade en ganska stor barnaskara. Det lilla vi visste om dessa båda systrars öde passade bra att levandegöra utanför den idag ombyggda gamla handelsboden. Vi hoppades samtidigt att några elever skulle gripas av detta livsöde och ställa frågor som kunde resultera i ytterligare efterforskningar. På vår vandring nådde vi så småningom den gamla logelokal, där IOGT-logen "Hammarö fäste" bildades 1898. Utifrån ungdomslogens protokoll, berättade vi om hur ungdomar på Hallersrud under första världskrigets dagar diskuterade fredsfrågor och hur man skulle komma tillrätta med ungdomsfylleriet. Efter rundvandringen i byn, när arbetet med elevernas närmiljö kommit igång i klassrummet, genomförde arkivpedagog några besök i syfte att ytterligare belysa det vi pratat om under rundvandringen. Vid ett av besöken talade vi om varför man hade nykterhetsloger. För att konkretisera visade vi ett avsnitt ur filmen Emil och griseknoen, när de besöker ett nykterhetsmöte. Vi tittade sedan på mötesregalier, ordförandeklubba och pratade därefter om symboler vi fann på gamla fotografier. Fortsättningsvis användes denna metodik av arkivpedagog för att förklara, bearbeta och fördjupa de intryck eleverna fått under vandringar i närmiljön och i kontakter med källmaterial i olika former. I nästa avsnitt kommer

klassläraren att beskriva sitt arbete med klassen utifrån de upplevelser eleverna varit med om och det källmaterial som gjorts tillgängligt.

Olle Nilsson

Arkivpedagog

Värmlandsarkiv.

NYCKELN TILL VÅR HISTORIA - SAMARBETE MELLAN HALLERSRUDS SKOLA OCH VÄRMLANDARKIV

Någon gång någonstans har hos oss alla någon form av intryck; kanske ett ord, en berättelse, ett föremål eller en människa tänt den gnista av nyfikenhet som fått oss att fråga vidare. Att vilja veta mer, att kunna mer, att förstå mer! Vi talar om det livslånga lärandet, det lustfyllda lärandet, estetiska lärprocesser, kultur för lust och lärande eller kreativa, elevaktiva arbetsprocesser! När jag var liten tog min farmor med mig på besök på historiska platser.

– Tänk om dessa väggar kunde tala! sa farmor. Och som liten tittade jag och lyssnade. Och det har jag fortsatt med.

I min yrkesroll som lärare upplever jag att undervisningsområden som ligger nära eleverna intresseväckande eller fysiskt väcker ett stort engagemang. Ofta blir elevernas drivkraft så stark att det nästan kan vara svårt att hänga med som lärare. Det gäller att finna arbetsprocesser som fungerar samt att hålla fokus med LPO-94, kursplaner och aktuellt arbetsområde i bakgrunden. Med ett utåtriktat arbetssätt är en tydlig, återkommande arbetsgång viktig både för elever och pedagoger för att ge kontinuitet och struktur i arbetet. Därmed ges möjlighet till utveckling av elevernas arbetsprocesser både som grupp och individ. Kanske är det hur grupparbete bedrivs som behöver tränas eller framträdande teknik eller hur man skriver bra fakta texter? Det kanske är läraren eller arbetslagets arbetsprocesser som behöver utvecklas? Hur förbereds en period med tematiskt arbete? Hur väcks elevernas intresse? Hur blir alla elever engagerade? Hur reflekterar och dokumenterar vi?

Jag bygger upp en temaperiod som en trestegsraket. Någon form av intryck och upplevelse där obalans och frågor skapas hos eleverna är steg ett. Sedan följer en tid av bearbetning och inläring som steg två. Avslutande är steg tre där eleverna ger uttryck för och gestaltar förvärvad bildning. Trestegsraketen är min struktur i alla temaarbete oavsett tidsperspektiv. Ibland kan ett tema vara en lektion medan det andra gånger varar en hel termin eller finns som en underton flera år. Jag är noga med att målen är tydliga för eleverna samt att de har möjlighet att vara med och påverka arbetssätt och redovisningsformer. Nedan kommer jag att beskriva hur temaarbetet med arkivpedagogen på Värmlands arkiv bedrevs som en trestegs raket!

Som redan beskrivits var en inventering av trakten där vi letade lämpligt arkivmaterial och intressanta uppslag i närmiljön redan gjord då introduktionen gjordes med eleverna i form av en historisk vandring. Vi hade även gjort en grovplanering av arbetsgången och en klar rollfördelning mellan arkivpedagog och mig som lärare. Det förenklar det fortsatta arbetet om man redan från början är klar över vilka möjligheter som finns och vilka förväntningarna är.

Steg ett

För att vidga elevernas erfarenhetssfär och ge dem möjlighet att uppsnappa små detaljer under vandringen valde jag att förbereda klassen vid tre tillfällen innan själva introduktionen gjordes.

Vi tittade på ett par gamla barnskor som man funnit under renovering av byns soldattorp. I det sammanhanget berättade jag en berättelse om en indelt soldat och hur det kunde gå till vid mönstring. Berättelsen fann jag i "Förr i världen", 1953, Natur och kultur. Vi tittade även på bilden av Karl XII's likfärd av Gustaf Cederström och sjöng "Karl den tolfte hade hundra tusen man ...". Överhuvudtaget finns mycket av inspiration att hämta i gamla läroböcker i form av mustiga berättelser, bra bilder eller som jämförande material vad det gäller åsikter och ny kunskap. Arkivpedagogen hade försett mig med material om vår soldat på Hallersrud och vi visste även att soldatnamnet under viss tid varit Hallsberg. Ur arkivmaterialet gick även att utläsa att en av soldaterna haft en extrainkomst som skomakare. Kanske han gjort barnskorna?

Vidare berättade jag om handlaren på Hallersrud. Genom efterforskningar från arkivpedagogen visste vi att två av handlarens döttrar emigrerat till Amerika. "En gång reste de sista gången på vår gamla byväg ner till hamnen vid Lövnäs och in till Karlstad för att aldrig mer komma tillbaka. En gång var det sista gången ...". Vi såg på bilder av segelfartyg och ångfartyg och pratade om hur resan gått till. Varför reste de? Kunde de språket? Vad hände när de kom fram?

Inför själva introduktionstillfället läste jag även ur "Barnens svenska historia, del 4 – När svenskarna flyttade till stan", 1992, S. Hult och O. Ambjörnson. Där tas lite av varje upp som kändes aktuellt för arbetsområdet. Jag visade även ett gammalt bruksföremål som är svårt att se vad det egentligen är. Faktum är att det vet jag inte själv. Eleverna hade förstås många olika förslag. På föremålet går att utläsa "Liverpool" och patentnummret. I just Liverpool hade faktiskt handlarens döttrar lastat om från tåg till båt under deras resa till Amerika vilket gick att utläsa ur materialet vi fått från arkivpedagogen. Det underliga var att de hade två olika datum på biljetterna från Liverpool till New York ...

Den riktiga starten för temaarbetet var vår historiska vandring som redan beskrivits. För att kunna låsa upp låset till historien måste man förstås ha nycklar. Våra nycklar var att vara nyfikna, att använda fantasin och skaffa kunskap. Eleverna uppmanades att se detaljerna och vara nyfikna. Och det var de! Då eleverna redan hade vissa förkunskaper gav upplevelsen upphov till många reflektioner och frågor. Vid mötet med soldaten Hallsberg berättade han

för oss att han kom från Polen men bara skulle titta till torpet innan vandringen fortsatte till Norge. Till vår stora överraskning ropade barnen – Nej, gå inte till Norge! De visste ju redan vad som skulle hända där... Och historiska detaljer såg vi som aldrig förr. Där var verkliga arkivpedagogen med sitt historiska kunnande till hjälp.

Genom hembygdsföreningens arkiv valde vi ut bilder på hus från bygatan som fortfarande går att känna igen om man öppnar ögonen för detaljer och har lite kunskap. Eleverna höll kopior av fotografierna och under promenaden ropade de "Stopp!" om de kände igen något hus. Ibland var det rätt hus och ibland inte. De hus vi bland annat valde ut var handlarens hus, ordenshuset och ett hus med annorlunda arkitektur byggt av en hemvändande emigrant. Ett av husen vi valt ut är ombyggt i omgångar och med de gamla bilderna blev det som en bildserie där det tydligt syntes hur byggnaden förändrats över tid. Träd och häck i trädgården blev allt större och flera av träden och häcken finns ännu kvar. På den äldsta av bilderna var de som då bodde i huset med. Även omgivningen syntes i bakgrunden och långt bort skyntade den nu rivna Hallersruds gård som även använts som ålderdomshem. Där gården låg är nu skolans bilparkering.

Vandringen följdes upp med bildarbete där eleverna målade de detaljer de sett eller hört under vandringen och skrev bildtext till.

Någon vecka senare besökte vi arkivpedagogen i de fantastiska lokalerna i gamla seminariet. Hur ett sådant besök kan gå till finns redan beskrivet. Jag kan tillägga att det var ett riktigt äventyr för både elever och vuxna att komma in i en sådan miljö så full av intryck. Där, i det djupaste arkivet stötte vi på prästen Erik Eurén som höll husförhör med oss. Vi tittade på tavlan med emigranterna på kajen i Göteborg och vi tittade på tavlan med Monitor och Merimack (året innan hade klassen gjort besök i Långban – John Ericsons födelseplats)

Efter vandringen, besöket på Värmlandarkiv och efter att ha sett elevernas bilder bestämde arkivpedagogen och jag att fokus för arbetet skulle ligga på soldattorpet, ordenshuset, emigration och husförhör/kyrkan. Det var de punkterna där vi upplevde att elevernas största intresse låg och det fanns även bra arkivmaterial att tillgå.

Steg två

Nu hade eleverna fått intryck och upplevelser nog för att börja bearbeta och samla ytterligare kunskap. Jag kommer kortfattat lista moment vi gjorde tillsammans hela klassen eller som individuella uppgifter. Vi hade även tillsammans med eleverna bestämt att arbetet skulle avslutas med teater, sång och en utställning i någon form. Eleverna skulle ställa samman sina alster i en egen historiebok.

Under hela perioden läste vi skönlitteratur som knöt an till temat för att ge inspiration och intryck. Böckerna använde vi till högläsning, läsläxor och tystläsning i klassen. Här var skolbibliotekcentralen till stor hjälp. En riktig succé blev "Kulla Gulla" av Gunilla Sandwall-Bergstöm där eleverna kunde leva sig in i hur det var att vara barn förr och där pedagogerna

fick stoff för aktuella diskussioner i perspektivet förr och nu exempelvis att vara fattig/rik, att vara gammal, skolan, skolväg, barnarbete, alkohol, religion, matvanor och lek.

Moment vi genomförde under bearbetningsfasen:

Besök i Hammarö kyrka

Långvandring (8km.) till den plats barnen på Hallersrud gick i skola innan vår skola fanns. Vi använde kartan som guide och gjorde några stopp efter vägen för att berätta gamla skrönor runt en viss plats, kortspel/tärningsspel (som karolinerna gjorde i stället för dataspel), besiktning av skavsår, fika och lek.

Stor karta i klassrummet där plats efter plats som blev aktuell för oss markerades ut. De vanligaste kartteckning lärdes in.

Tidslinje- hur såg det ut på Hallersrud för 30 år sedan? För 60 år sedan? För 100 år sedan? När fanns det bilar, flygplan, tv, datorer ... Och som en fortsättning på temat; Hur ser det ut om 30 eller 100 år? Vad finns då för nya uppfinningar?

Besök i klassen av Sonja Petterson som arbetat som lärare på seminariet i sitt yrkesverksamma liv. Hon hade mycket att berätta om hur det var då hon var liten. Ibland kunde inte alla hennes syskon gå till skolan för de hade inte skor när det var kallt.

Hur många skor har vi idag? Eleverna målade sina skor och vi tittade på konstbild med Van Goghs skor.

En av elevernas mormor kom på besök och berättade lite om hur det var på Hallersrud när hon var barn. Hon berättade bland annat om handlaren och hur de tog is på sjön för att hålla maten kall under sommaren. Hon visste också att berätta om att det spökar i ett av husen...

Grupparbete där eleverna valde ett intressant område att berätta mer om. Arbetena gjordes på stora skärmar i utställningsform. Mycket av materialet eleverna använde försåg oss arkivpedagogen med t.ex. bomullshandskar som forskarna använder, bilder på forskarsalen och seminariet, kopior på protokoll från ordensmöten och husförhör.

Eleverna målade sin väg till skolan. Bilderna monterades med dikt till. Efter att sett och fått mer kunskap om kartbilden över Hammarö fick de i uppgift igen att måla sin skolväg.

Eleverna skrev även om sina vardagsresor – Vart åker du? Hur mycket reser du? Vad tänker du på då du reser? Vad gör du? Vart åker du helst? Som jämförelse pratade vi om kommunikationer för 100 år sedan. Vart åkte man då?

Ytterligare skrivuppgift – Vilken dag är din bästa dag?

Första uppdraget i form av hemläxa där uppgiften var att forska om sitt eget hus och ta med foto på huset. Eleverna skulle försöka ta reda på när huset byggdes och av vem? Varför byggdes det just där? Vilka material användes och vart kom det ifrån? Vilka har bott i huset förut? Kanske visste de något mer om sitt hus? Allteftersom eleverna kom tillbaka till skolan med utfört uppdrag berättade de för oss andra om sin bostad och vi markerade platsen på vår gemensamma karta. Eleverna målade sin hus som konstbild.

Andra hemuppdraget var att börja på sin egen familjs släkträd. Underlag att skriva på försåg oss arkivpedagogen med.

Tredje uppdraget var att mäta upp sitt eget rum och göra en ritning på rummet. Eleverna tog även med materialprov på tapeter, golv, gardiner i den mån det fanns. I skolan byggde de sedan sina rum i skokartonger så autentiskt som möjligt. Vi tittade på bilder från förr hur det kunde se ut i ett hem då.

Fjärde och sista uppdraget blev att intervjua en äldre person om hur det var förr. Frågebatteriet hade vi i förväg gemensamt ställt samman. Vad skulle vara intressant att få veta? I skolan berättade eleverna för klassen om sin intervju.

Steg tre

Vårterminen närmade sig sitt slut och det började bli dags för oss att förbereda avslutet av temat där det på något sätt skulle ges uttryck för vad eleverna lärt sig. Tidigare hade vi bestämt tillsammans med eleverna att vi skulle ha sång, teater och utställning.

Vår utställning monterades upp i lämplig lokal i skolan där den kunde stå en vecka så att alla som ville skulle kunna se den. Vi hängde grupparbetena och exempel på målningar, dikter, intervjuer, släktforskningen m.m. Straxt innan utställningen hade eleverna hittat en gammal sotipp i skogen nära skolan där många bitar av trasiga gamla saker kom fram ur jorden. Intresset var stort för vad det var för saker, vilket material, var det värt pengar ... Detta gamla skräp blev för oss en skatt som fick sin givna plats i utställningen. Tittskåpen på elevernas rum och forskningen om deras hus fanns med. Även gamla kartor vi fått från Lantmäteriet, kopior på protokoll från Värmlandsarkiv, gamla foton från byn och det oidentifierade föremålet var utställda. Eftersom utställningen fanns under en tid kunde eleverna ta god tid på sig att visa och beskåda allt som fanns. De kunde även återkomma för att förklara eller fråga.

Då det gällde skådespelet fick vi den stora förmånen att använda Hammarö hembygdsgård som med sin autentiska miljö verkligen blev utmärkt för oss. I klassen gjorde vi en inventering av vad som skulle kunna bli teater och vad som skulle vara intressant att berätta om för andra. Utifrån diskussionen med eleverna valde jag ut fyra förslag till småteatrar/workshops/tablåer – vad man nu vill kalla dem. Fyra teatergrupper formades och

varje grupp fick fundera kring hur de skulle gestalta det förslag de blivit tilldelade. Aktuella områden var Logemöte, Amerikaresa, de borttappade skorna och husförhör. Utifrån elevernas idéer om hur deras framträdande skulle vara utformat och i samråd med arkivpedagogen skrev jag sedan ned manus till korta tablåer. Vad gäller logemötet skrevs manus utifrån en mötesordning arkivpedagogen lånat ut.

Engagerade elever har en fantastisk kraft och det kom verkligen till uttryck här. Repetitionerna fokuserades till en teatervecka som avslutades med själva framträdandet inför föräldrar, släktingar och andra intresserade. Vi startade kvällen med fosterländska sånger och fiolspel av elever på hembygdsgårdens trapp. Naturligtvis låste vi upp låset till historien med den ramsa vi använt genomgående och med nyckelorden fantasi, nyfikenhet och kunskap! Sedan placerade sig elevgrupperna inne i hembygdsgården på de ställen vi valt ut för deras tablåer. Våra gäster fick komma in i mindre grupper (ca 10-15) och gå genom hembygdsgården som en tidsresa. Först kom de till ungdomsföreningens möte. Där följdes den stadgade mötesgången och tillfälle gavs för någon av gästerna i gruppen att avlägga nykterhetslöfte. Salen hade pyntats med mötesregalier från Folkkrörelsernas arkiv. Även röstlådan och ordförandeklubban var autentiska.

Gästerna gick sedan vidare in i finrummet där husförhör hölls med dem. Frågorna hade eleverna själv bestämt utifrån de kunskaper och reflektioner de gjort. En av frågorna löd: Vem var Jesus far? Här fanns utrymme för teologiska diskussioner ...

Därefter gick gästerna vidare in i köket där handlarens familj satt och drack kaffe. Familjen pratade om att några av barnen kanske skulle resa till Amerika. Döttrarna var pigga på idén men sonen ville hellre stanna kvar på Hallersrud eftersom det ändå var han som skulle ta över affären. Dessutom trodde han att det skulle bli svårt med språket och han visste att det fanns indianer och svarta människor "over there".

Som sista tablå spelades "De borttappade skorna" ute på tunet. Det var soldat Hallsberg som skulle dra ut i krig. Barnen och mor Hallsberg skulle nog reda sig men problemet var vem som skulle få ta det enda paret skor för att gå till skolan.

Föreställningen blev avfyrandet av vår raket där temat var elevernas närmiljö. Därmed är inte elevernas inlärningsprocess avslutad. Det är viktigt att hitta krokar att hänga upp framtida kunskapsområden på och att ge intryck som eleverna så småningom kan känna igen i andra former. Processen blir lång och ska vara lång – helst ett livslångt lärande!

Samarbetet med Värmlandsarkiv var oerhört givande för oss alla. Den samlade kunskap som finns i arkiven är väl värd att fördjupa sig i och genom arkivpedagogens arbete fick vi en god skjuts på vägen.

Och som farmor sa: Tänk om dessa väggar kunde tala! Ja, nog kan de tala alltid med hjälp av fantasi, nyfikenhet och framförallt kunskap. För att inte tala om vad vägarna kan berätta ...

Annelie Johansson
Lärare.

VAD KAN JAG FINNA I ARKIVEN?

Det mesta av det arkivmaterial vi använt i projekten vid Hallersrud och Lillängens skolor finns representerat i olika arkiv på de flesta håll i landet. Här kommer att ges en beskrivning av de vanligaste arkiven, där man finner handlingar eller föremål motsvarande det material lärarna använt i de båda skolorna.

Fornminnen

Ett område som är av stort kulturhistoriskt intresse är förekomsten av fornminnen oftast god. Dessa kan i varierande grad vara dokumenterade i olika arkiv. Fornminnen är ett begrepp som kan innefatta flera olika sorters fornlämningar. Enligt den svenska fornminneslagen från 1942 är ett fornfynd ett föremål som påträffas i fast fornlämning eller som lösfynd. Fasta fornlämningar är enligt denna lag sådana lämningar som bevarar minnet av landets tidigare inbyggare, t ex boplatser, gravhögar, gravfält, hällbilder, övergivna borgar, slott, kyrkor, kloster, vägar eller andra anläggningar från forna tider. Lösa fornlämningar är sådana föremål som kan hittas antingen i samband med arkeologiska utgrävningar av fasta fornlämningar eller som herrelösa fynd. Tillsynen över dessa fynd görs hos länsstyrelsen, medan överinseendet av skyddet och vården av fornfynd sköts av Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.

Hur hittar jag uppgifter om fornfynd och fornlämningar i arkiven?

Många inventeringar av fornfynd har gjorts genom åren i hela landet. I Riksantikvarieämbetets arkiv återfinns uppgifter om samtliga fornminnesinventeringar som gjorts i landet, socken för socken. Arkivet innehåller även uppgifter om byggnadsminnen och alla kyrkor. Vid Riksantikvarieämbetet finns även det så kallade Fornminnesregistret. Det är databaserat och finns tillgängligt via läns museerna och länsstyrelsernas kulturmiljöenheter. De senare är de antikvariska myndigheter som verkar på regional nivå.

Den som söker lösa fornfynd bör i första hand leta på museer, men också tänka på att många hembygdsföreningar har egna mer eller mindre omfattande samlingar av fornminnen. Det kan vara värt att kontakta olika föreningar: Hembygdsförbund, arkeologiska sällskap, museiföreningar eller fornminnesföreningar.

Föreningsarkiv (folkrörelsearkiv)

Sverige har varit och är fortfarande otroligt rikt på organisationer av olika slag och olika sammanslutningar har allt sedan mitten av 1800-talet varit med och aktivt påverkat och format det samhälle som vi lever i idag. Arkiv från föreningar är intressanta och användbara i skolan med flera olika inriktningar. Inte minst i lokalhistoriska projekt eftersom föreningslivet på en ort eller en bygd är en viktig pusselbit för att sätta sig in i de lokala förhållandena. Den största

delen av föreningsarkiven hör hemma i de stora folkrörelserna som fackföreningar, bildningsorganisationer, politiska föreningar, nykterhetsrörelse, frikyrkorörelse och idrottsrörelse. En stor och växande grupp av föreningar går inte att ordna in i någon av dessa typer av organisationer. Under arkivrubriken "Övriga föreningar" återfinns således ett brett spektra av organiserade verksamheter på både lokal och regional nivå. Här kan t ex nämnas hembygdsföreningar och nya typer av sammanslutningar som exempelvis aktionsgrupper.

Vilka handlingar kan vara intressanta?

Föreningsarkiven har ofta en ganska likartad struktur oavsett vilken typ av förening det rör sig om. Oftast är arkiven ordnade enligt det system som är brukligt (det s k allmänna arkivskemat) där bokstäver betecknar olika sorters handlingar. Här redovisas några av de vanligaste och mest användbara typerna av handlingar:

Protokoll (A) kan ofta vara en användbar nyckel till en förenings verksamhet. Anteckningarna från styrelse- och medlemsmöten ger ofta goda inblickar i vilka frågor som var viktiga och aktuella. Protokoll av äldre datum är dessutom ofta mycket innehållsrika och inte så kortfattade som under senare år, diskussionerna som fördes vid mötet refereras noggrant, ibland t o m ordagrant.

Medlemsmatriklar återfinns bland Liggare och register (D) och ger ofta detaljerad information om föreningens medlemmar. I äldre matriklar hittar man uppgifter om medlemmarnas födelseår, födelseort, yrke, adress, ev utträde/uteslutning och flyttning. Uppgifter av det här slaget kan ibland vara en hjälp om man släktforskar.

Korrespondens (E/B) från föreningar ger information om vilka externa kontakter som man haft men kan också berätta en del om kontakterna mellan föreningen och de egna medlemmarna. Här kan man också hitta rapporter till distrikts- och centralorganisationer och sammanställningar av verksamheten och medlemsantal etc.

Bland det som rubriceras som Ämnesordnade handlingar (F) hittar man ofta handlingar som är knutna till den verksamhet som föreningen ägnar sig åt. I en idrottsförenings arkiv finner man kanske sådant som matchprotokoll och startlistor. Bland de ämnesordnade handlingarna kan man också finna fotografier och egna trycksaker från föreningen.

Även bland Räkenskaperna (G) finns en hel del att hämta för den intresserade. Svaren på hur man finansierade sin verksamhet, vad man använde sina resurser till och vad saker och ting kostade m m går att finna i huvudböcker, kassaböcker och verifikationer.

Kyrkoarkiv (släktforskning)

Sverige har världens äldsta folkbokföring. Detta gör att det finns bra förutsättningar för att släktforska. Fram till 1991 var det Svenska kyrkan som skötte folkbokföringen. Nu har detta uppdrag övertagits av skattemyndigheterna. Folkbokföringshandlingarna finns hos landsarkiven. I mitten av 1900-talet reste medlemmar av Mormon-kyrkan runt i världen och mikrofilmade kyrkböcker. Filmerna från de svenska kyrkoarkiven är idag digitaliserade. Det är främst med hjälp av detta material som släktforskningen sker. Vid de flesta bibliotek i landet är kyrkoarkiven tillgängliga via databaser.

Det viktigaste när man släktforskar är att man är säker på sina källor. Börja med att fundera igenom vad du själv vet om din släkt. Fråga sedan äldre anhöriga och skriv ner allt. Får du olika svar från olika personer är detta inget att bli förvånad över. Minnet är bedrägligt. Utgå från säker information, dvs information som går att bekräfta via myndigheter. Har du ingen att fråga så får du börja med din egen födelseförsamling. Den information du behöver få fram är var och när dina föräldrar är födda. Utifrån den informationen kan du sedan gå vidare.

Husförhörslängd/församlingsbok. Husförhörslängderna (serie A i kyrkoarkiven) upphör omkring 1895 och ersätts av församlingsböcker. Den information släktforskaren efterlyser är dock ungefär densamma i båda dessa typer av handlingar. Här finns samlad information om individer och familjer, ordnad per ort eller gård. Var de bor, när och var de är födda, när de dör, om de flyttar och även en del personliga anmärkningar i vissa fall. Det är genom att växla mellan dessa längder och födelseböckerna man kommer bakåt i tid. Husförhörslängderna är vanligen bevarade fr. o. m. mitten av 1700-talet, i vissa fall går de längre tillbaka.

Flyttningslängder (serie B). Dessa förs kronologiskt när en individ eller familj flyttar in eller ut ur församlingen. I inflyttningslängden finns en hänvisning till vilken sida i husförhörslängden som personen eller familjen blir skriven på. I utflyttningslängden finns noterat till vilken församling familjen eller personen flyttar.

Födelseböcker. Födelseböckerna (serie C) är ofta steg 1 i släktforskningen. De är kronologiskt förda efter födelsedatum. Här finns föräldrarnas namn och hemvist noterat samt eventuellt en hänvisning till en sida i husförhörslängden. I husförhörslängden finns sedan föräldrarnas födelsedatum och födelseförsamling noterat och på så vis kommer man vidare.

Vigselböcker. Vigselböckerna (serie E) förs i kronologisk ordning. Ibland kan det finnas information om kontrahenternas föräldrar.

Dödböcker. Dödböckerna (serie F) förs kronologiskt efter dödsdatum och här finns ofta noteringar om dödsorsak samt en hänvisning till rätt sida i husförhörslängden.

Internet är ett bra hjälpmedel för släktforskning. Släktforskarförbundets nättidning heter "Rötter" och har adress www.genealogi.se. Här finns länkar med bra tips hur man släktforskar.

Kommunarkiv (skolarkiv)

Folkskolan inrättades 1842 för att skapa en allmän och obligatorisk undervisning för alla barn. 1858 inrättades småskolan som skulle ligga till grund för undervisningen i folkskolan. Undervisningen förbättrades avsevärt 1860 då folkskoleinspektionen inrättades. Vid slutet av 1800-talet tillkom den högre folkskolan och fortsättningsskolan. Åren 1936-1948 genomfördes den sjuåriga folkskolan. Den nioåriga grundskolan beslutades av riksdagen 1962 och var helt genomförd 1972. Grundskolan ersatte den sjuåriga folkskolan, flickskolan och realskolan.

Vad kan jag hitta i skolarkiv?

I kommunarkiven är ofta undervisningsväsendets handlingar uppdelade mellan skolstyrelsens handlingar och de enskilda skolornas handlingar. I skolstyrelsens protokoll finns uppgifter om personalfrågor m m. Här finner man också förslag och antagande av lästider, ordningsstadgar, skolbyggnadsfrågor, skolläkarfrågor, skolskjutsar, skoltandvård, vedhuggning, skolbarnsbespisning, inköp av undervisningsmateriel m m. I skolarkivens matrikel eller huvudboken skrevs eleverna in i löpnummerordning. Löpnumret återfinns sedan i de övriga liggare som läraren förde. Här finner man elevernas namn, födelsedata, hemvist, målsmans namn och yrke och elevens kunskaper vid in- eller avflyttning. I dagböckerna finns uppgifter om elevernas närvaro och frånvaro samt orsaken till frånvaron. Examens- och betygskataloger redovisar det betyg/vitsord som eleven fått i olika ämnen. Kurs- och läroplaner redovisar utförligt vilka undervisningsområden som tagits upp under respektive ämne samt timplan. Reglementen tar upp skoldistriktets omfattning, läsårets längd, klassindelning, skolform, förväntade kunskaper hos eleverna efter undervisningen m m. I skolarkiven återfinns även scheman, ordningsregler, fastighetshandlingar, inventarielistor och olika typer av räkenskaper.

Fastighetsarkiv

I läns museernas arkiv finns intressant material gällande fastigheter. Detta har främst med deras antikvariska arbetsuppgifter att göra. Konkret innebär detta att särskilda byggnadsminnesakter har upprättats kring intressanta objekt. De kan innehålla kopior av handlingar rörande fastigheten, vilka inhämtats från många arkiv. Läns museet kan också ha genomfört byggnadsinventeringar runtom i länet. Glöm inte att det också kan finnas ett omfattande fotografiskt material att hämta i museets bildarkiv. Se även Värmlandsarkivs fotodatabas www.varmlandsarkiv.regionvarmland.se.

I kommunarkivet förvaras byggnadsnämndens arkiv. I städerna tillkom byggnadsnämnder tidigt, vilka kan avslöja mycket om byggnadsbeståndet i en stad. På kommunens arkiv eller stadsbyggnadskontor förvaras stora ritningssamlingar och ibland fotografier på byggnader som dokumenterats i samband med rivning och nybyggnation.

Det lokala lantmäterikontoret har många uppgifter om hur fastigheter har förändrats över tid genom skiften, hemmansklyvningar osv. Särskilt användbara är de s k förrättningsakterna. Genom lantmäteriet kan man också få uppgifter om hur fastighetsbeteckningar har förändrat sig över tid. Glöm heller inte bort att i många hembygdsföreningars arkiv finns samlingar med fotografier relaterade till gamla fastigheter.

Soldatarkiv

Om man tänker sig att leta efter en soldat i arkiven finns det ofta goda möjligheter att återfinna honom. Från det yngre indelningsverkets tid 1682-1901 finns ett omfattande rullmaterial att tillgå där samtliga soldater i Sveriges krigsmakt finns registrerade. I generalmönsterrullan, som fördes från 1680-tal till 1880-tal, gjordes anteckningar om soldaten vart tredje eller fjärde år i samband med den stora generalmönstringen som hölls vid varje regemente eller motsvarande. Allt militärt arkivmaterial förvaras vid Krigsarkivet men även vid länsstyrelsernas arkiv finns material, såsom kopior av generalmönsterrullorna och annat som gäller anställning av militär personal, t ex soldatkontrakt. Detta material förvaras idag vid landsarkiven.

Centrala Soldatregistret är ett samordningskansli för registrering av svenska indelta knektar, värvade och båtsmän som tjänstgjorde under det yngre indelningsverkets tid. Det finns 23 soldatregister i Sverige. Vid Arkivcentrum finns databasen för soldatregistret för Närke- Värmlands regemente och Värmlands regemente.

Statistiskt sammandrag af svenska indelningsverket av C L Grill ger en god inblick i indelningsverkets organisation samt en redovisning av rusthållen, infanteriets rotar, båtsmanshållet och den extra roteringen. I boken finns ett sockenregister som kan användas för att ta reda på vilket regemente, kompani och rote en viss soldat tillhörde.

Olle Nilsson

Arkivpedagog

Värmlandsarkiv